

FUQAROLIK JAMIYATIDA INSON QADRI, HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYATNI YUKSALTIRISH

Ibodullayeva Dilshoda Sunnatulloyevna

Navoiy viloyati Yuridik texnikumi “Sud huquqiy faoliyat”
yo‘nalishi 2- bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada huquqiy madaniyat jamiyatda qaror topgan huquqiy tizimning darajasi, xalqning bu huquq tizimidan xabardorligi fuqarolarning qonunga bo‘lgan hurmati, huquqiy normalarning ijro etilishi va qonunga itoatkorlik darajasining namoyon bo‘lishi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Inson qadri, huquqiy madaniyat, huquqiy ong, jamiyat, tuyg‘u, huquqiy tarbiya, hurmat, ruhiyat.

KIRISH

Huquqiy madaniyat xalqimizning azaliy an‘analariga, udumlariga, tiliga, diniga, ruhiyatiga asoslangan holda insof va iymon, adolat va qonuniylik, insonga yuksak hurmat va e‘tibor, sabr-toqat kabi ma‘rifat va haqiqat tuygularini ongimizga singdirishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan ham insonlar fikri hamda dunyoqarashini mamlakatimiz rivoji yo‘lida fidokorona mehnat qilishga yo‘naltirilgan huquqiy madaniyatni yuksaltirish hayotiy zaruriyatdir. Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirib borish qonun ustuvorligini ta‘minlash va qonuniylikni mustahkamlashning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLA TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Avvalo, huquqiy madaniyat tushunchasiga ta‘rif beradigan bo‘lsak Huquqiy madaniyat - umumiy madaniyatning ajralmas tarkibiy qismi. Insonlar ongida shunday ishonch qaror topishi kerakki, huquqiy bilimlarga ega bo‘lgan va ularni amaliyotda tatbiq eta oladigan kishigina madaniyatli va bilimli deb hisoblanishi mumkin. U.Tajixanov va A.Saidovlar esa o‘zlarining Huquqiy madaniyat nazariyasi nomli kitobida huquqiy madaniyatga shunday ta‘rif berishadi: “Huquqiy madaniyat jamiyatda qaror topgan huquqiy tizimning darajasi, xalqning bu huquq tizimidan xabardorligi fuqarolarning qonunga bo‘lgan hurmati, huquqiy norma- larning ijro etilishi va qonunga itoatkorlik darajasidir”.

Huquqiy ong – bu jamiyatda kishilarning huquq to‘g‘risidagi qarashlaridir, chunki huquqiy normalar jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotida ki- shilar

o'rtasida turli ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Huquq normalari bilan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda huquqiy ong ya'ni kishilarning huquqni bilishligi, huquq normalarini bajarishligi katta ahamiyatga egadir. Huquqiy ong jamiyatda ijtimoiy ongning boshqa shakllaridan – falsafa, siyosat, diniy, estetik, huquqiy ong shakllari ajratib ko'rsatiladi. U jamiyatda ijtimoiy ongning maxsus shakli bo'lib hisoblanadi, chunki huquqiy ong keng tushuncha bo'lib, jamiyatda huquqiy normalarni qabul qilish, ularni turmushda qo'llash, huquq to'g'risida bilimlarning, ya'ni huquqiy madaniyat va huquqiy tarbiya to'g'risidagi murakkab ijtimoiy vazifalarni o'z ichiga oladi.

NATIJARLAR

Huquqiy madaniyat- bu kishilarning huquqiy bilim darajasi, huquqqa nisbatan ongli munosabati, huquqni hurmat qilishi va unga rioya qilishidir. Huquqiy madaniyat jamiyat umumiy madaniyatining uzviy tarkibiy qismidir. Ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tartibga solish, yuridik va jismoniy shaxslarning huquq va manfaatlarlariga rioya etish, huquqiy normalarni bajarish, huquqiy talablarni bilish hamda ularga hurmat bilan munosabatda bo'lishga oid barcha masalalar kishilarning huquqiy ustqurmasida huquqiy madaniyat hodisasi, huquqiy hayotning darajasi alohida o'rin tutadi.

Huquqiy ong- bu ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, kishilarda huquqqa, qonunchilikka, huquq- tartibotga va boshqa huquqiy hodisalarga nisbatan bo'lgan g'oyalar, his- tuyg'ular, tasavvurlar yig'indisidir.

Huquqiy ong bilan bog'liq masalalarni o'rganishda, eng avvalo, "ong" va "ijtimoiy ong" kabi kategoriyalarning mohiyatini anglash zarur. Ong deganda oddiy ruhiy in'ikos emas, balki ijtimoiy rivojlangan inson tomonidan vodelikni ruhiy aks ettirishning oily shakli tushuniladi.

MUHOKAMA

Huquqiy ongni ijtimoiy ongning boshqa sohalari (siyosiy, axloqiy, estetik va boshqalar) ga nisbatan o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, huquqiy ong insonlarning ijtimoiy hayotning yuridik ahamiyatli hodisalarga oid baholovchi ruhiy munosabatini ifodalovchi huquqiy tasavvurlari, qarashlari, g'oyalari, hislari, hayajonlari majmui sifatida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, huquqiy ong fuqarolarning huquqiy ijtimoiylashuvi jarayonlari natijalarini, jamiyatda qonuniylik va huquqiy tartibot holatini, joriy huquq tizimining alohida qismlarini yoki to'laligicha o'zini o'zgartirishga bo'lgan ehtiyojni o'zida ifoda etadigan hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, u huquq iodkorligi va huquqni qo'llash amaliyotining muhim ko'rsatkichi vazifasini bajaradi.

Huquqiy ong tarkibiga to'rtta baholash bilan bog'liq munosabat kiradi. Bular huquq va qonun hujjatlari (uning prinsiplari shakllari, institutlari) ga nisbatan; atrof-dagilarning huquqiy hatti-harakati (masalan, jinoyatchilik, davlat hokimiyati tuzulmalarining o'zaro munosabatlari xususiyati) ga nisbatan; huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ularning faoliyatiga nisbatan; o'zining huquqiy hatti-harakatiga nisbatan munosabatidir.

Huquqiy ong,

birinchidan, huquqning jamiyat ehtiyojlarini ifodalovchi manbayidir; ikkinchidan, huquqni ijtimoiy vodelikka tatbiq etishning zarur omillaridan biridir; uchinchidan, shaxslarning xulq - atvori huquq normalariga qay darajada mos kelishini tushunib olishga ko'maklashadi, baholash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Huquqiy ongning asosiy tarkibiy elementlari: **huquqiy ruhiyat** (psixologi- ya" va **huquqiy mafkura** (ideologiya)

Huquqiy ruhiyat (psixologiya)- bu alohida ijtimoiy guruh, shaxs yoki butun jamiyatda stixiyali ravishda vujufga keladigan huquqiy tuyg'ular, hissiyotlar, kayfiyatlar, fikrlar yig'indisidan iborat bo'lgan huquqiy ongning tarkibiy elementi.

Huquqiy ruhiyat davlat va jamiyatning huquqiy asoslarini mustahkamlash, huquqbuzarlik va jinoyatning oldini olish hamda ularga qarshi kurash samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologiya bilimlarini har tomonlama chuqur egallash, ko'nikmalar hosil qilish huquqshunosning yuksak muomala madaniyatini ta'minlaydi. Psixologik madaniyat huquqshunoslik faoliyati samarasini oshiribgina qolmay, uning insonparvarlik mohiyatini namoyon etadi.

Huquqiy mafkura – bu muayyan ijtimoiy guruhlarning, jamiyatning huquqiy qarashlari, g'oyalari, tasavvurlari va talablarining ilmiy tizimlashtirilgan ifodasidir. Huquqiy mafkura g'oyalar, konsepsiyalar, huquqiy tamoyillar, huquqni rivojlantirish istiqbollari baholash, huquqiy aktlarni qabul qilishning maqsadlari, vazifalari ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Huquqiy ongni subyektlariga ko'ra individual huquqiy ong, guruhviy ong va ijtimoiy huquqiy onglarga tasniflash mumkin.

Ijtimoiy huquqiy ong - bu jamiyat yoki uning alohida ijtimoiy tabaqalari, sinflari tomonidan ilgari suriladigan huquqiy tasavvurlar, tamoyillar, tushunchalar, nazariyalar, hissiyotlar yig'indisidir. Hozirgi jamiyatning asosiy huquqiy tamoyillari sirasiga mavjud imkoniyatlardan foydalangan holda inson va fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, ijtimoiy - iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ijodiy va boshqa faoliyat turlarining teng huquqliligi, insonparvarlik, erkinlik, huquq ustuvorligini tan olish kabilarni kiritish mumkin.

Huquqiy ong saviyasiga, ya'ni darajasiga ko'ra, odatiy huquqiy ong, ilmiy huquqiy ong, professional (kasbiy) huquqiy onglarga tasniflanadi.

Odatiy huquqiy ong bevosita kishilarning hayotiy shart- sharoitlari, ularning hayotiy tajribalari asosida shakllanadi. Unda ruhiy elementlar, ya'ni hissiyot, ehtirosalar muhim rol o'ynaydi.

Professional (kasbiy) huquqiy ong-huquqshunoslar, ya'ni maxsus yuridik ma'lumot va tayyorgarlikning amaliy tajribasi talab qilinadigan kasb egalarining huquqiy ongidir. Huquqshunoslar uchun huquqiy bilimlarga ega bo'lish muhim ahamiyatga ega. Ushbu bilimlar fuqarolar darajasidan ancha yuqori bo'lishi, huquq tamoyillari va normalari yuzasidan ma'lumotlarning ko'lami, teranligi, rasmiylashtirilgan mohiyati bilan ajralib turishi, eng muhimi, ular shu bilim va ko'nikmalarini amaliyotda qo'llay olish qobiliyatiga ega bo'lishlari lozim. Professional huquqshunoslar ongi siyosiy, huquqiy qarashlar, bilimlar, his-tuyg'ular, qadriyatlar va huquqiy ongning boshqa tarkibiy qismlarini tashkil qiluvchi tizimlar sifatida namoyon bo'ladi.

Ilmiy huquqiy ong – huquqni tizimga solib, nazariy o'zlashtirishda ifodalovchi g'oyalar, konsepsiyalar, qarashlardan iborat.

Huquqiy ongning funksiyalari deganda shaxsning huquqiy doirada ijtimoiy faol yurish-turishiga ta'sir etuvchi asosiy yo'nalishlar tushuniladi. Huquqiy ong funksiyalari tushunchasini uning subyekt faoliyati natijasida yuzaga keladigan tizimlashgan g'oyalar sifatida ta'riflash mumkin.

Huquqiy ongning huquqiy tartibga solish mexanizmidagi maqsadlariga ko'ra uning funksiyalarini quyidagicha tasniflash mumkin: bilish funksiyasi, baholash funksiyasi, huquqiy modellashtirish funksiyasi, tartibga solish funksiyasi, g'oyaviy-tarbiyaviy funksiyasi va boshqalar.

Huquqiy ongning bilish funksiyasi amaldagi huquqni, ya'ni hozirgi zamon huquqni har taraflama o'rganishni, uning xususiyatlari, prinsiplari, asosiy institutlari hamda jamiyatdagi mavjud boshqa ijtimoiy normalar bilan o'zaro aloqasini o'rganishdan iboratdir.

Huquqiy ongning baholash funksiyasi umumiy tarzda amaldagi huquqqa baho berishda ifodalaniib, u o'z ichiga huquqning, uning alohida institutlarining, alohida normalarining samaraliligi haqidagi bahoni, ularning ahamiyati, hayotda kerakligi, fuqaro manfaatiga mosligi yo mos emasligi, insonning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishi, o'zida adolat, tenglik, erkinlik kabi umuminsoniy qadriyatlarini ifodalanganligi nuqtayi nazaridan beriladigan baholarni, bilish- baholash funksiyasi esa huquq subyektlarining hatti-harakatini, faoliyatini huquqqa mosligi nuqtayi nazaridan baholashni o'z ichiga oladi.

Huquqiy ongning huquqiy modellashtirish funksiyasi. Ma'lumki, huquqning yaratilishida huquqiy ongning o'rni juda ahamiyatli. Shu bois huquqiy ong huquq normalarini yaratishning muayyan bir vositasi sifatida maydonga chiqadi. Huquqiy ong amaldagi huquqni takomillashtirish, uni zamon talab va ehtiyojlari asosida mukammallashtirishda ko'rsatma, mo'ljal, belgilovchi rol vazifasini bajaradi.

Zero, yangi huquq normasini yaratish yoki amaldagi huquq normalariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish, ularni takomillashtirish haqidagi fikrlar, qarashlar dastlab huquq ijodkorligi jarayonida bevosita va bilvosita qatnashadigan tegishli subyektlarning huquqiy ongida vujudga kelib shakllanadi. So'ngra huquqiy ong orqali o'tgan fikrlar tegishli tartib va asoslarda huquqiy normalarda o'z ifodasini topadi.

Huquqiy ongning tartibga solish funksiyasi o'ziga xos o'rin tutadi. Zotan, amaldagi huquq normalariga fuqarolarning rioya etishlarida yuqori darajadagi huquqiy ongning o'rni hal qiluvchi ahamiyatga ega. Qonun normalarida mustahkamlangan qoidalar har bir huquq subyekting ongli irodaviy faoliyati orqali ro'yobga chiqadi. Jamiyatda huquqiy ong darajasi qanchalik baland bo'lsa, shunchalik qonuniylik kuchayadi, insonlarda qonunlarning zarurligi va foydaliligi haqida fikrlari mustahkamlanadi, ularda huquqbuzarlikning har qanday ko'rinishlariga nisbatan murosasizlik yondashuvi shakllanadi.

Huquqiy ongning yana bir muhim funksiyasi g'oyaviy-tarbiyaviy funksiyasidir. Huquqiy ong harakati doirasida mazkur funksiyaning ahamiyati muhimdir. Chunki huquqiy ong insonda qonunga itoatkorlik, amaldagi huquqiy norma va qoidalarga rioya etish zarurligi, bunday xulq-atvor faqat huquq subyekti uchun emas, balki jamiyat uchun ham foydali ekanligini chuqur anglab yetish va qalban ishonish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Huquqiy ongning g'oyaviy-tarbiyaviy funksiyasiga butun insoniyat uchun qadrlil bo'lgan umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib etish xos bo'ladi. Adolat, qonunga itoatkorlik, insonparvarlik, mehr-muruvvat, muhtojlarga yordam kabi asriy qadriyatlar xalqimizning azaliy qadriyatlari hisoblanadi va ular bugungi kun huquqiy tizimida o'z ifodasini topgan.

Huquqiy madaniyat- bu kishilarning huquqiy bilim darajasi, huquqqa nisbatan ongli munosabati, huquqni hurmat qilishi va unga rioya qilishidir. Huquqiy madaniyat jamiyat umumiy madaniyatining uzviy tarkibiy qismidir.

Jamiyatning huquqiy madaniyati-bu jamiyat yaratgan ma'naviy qadriyatlarning tarkibiy qismidir. U o'z ichiga huquqiy muloqot va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning huquqiy vositalaridan foydalanish bilan bog'liq xulq-atvor ham da harakatlarning barcha turlarini qamrab oladi. U ijtimoiy ong darajasi, qonunchilikning holati va xususiyati, mamlakatda mavjud huquqiy tartibotning mustahkamlik darajasi bilan belgilanadi. Jamiyatning huquqiy madaniyati aholining umumiy madaniy

darajasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, aholi madaniyatining siyosiy, ma’naviy, estetik va boshqa turlari bilan o‘zaro aloqador hamda inson huquqlari va erkinliklarining to‘liqligi, rivojlanganligi va ta’minlanganligi, qonuniylik va huquqiy tartibot holati; jamiyatda yuridik fan va yuridik ta’limning rivojlanish darajasi bilan tavsiflanadi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, “Jamiyatda qonunlarga hurmat ruhini qaror toptirish - demokratik huquqiy davlat qurishning garovidir!”. Shunday ekan, qonunlarning samarali ishlashi uchun fuqarolarning huquqiy ongini, huquqiy madaniyatini, huquqiy mafkurasini yuksaltirish juda muhim. Aholining barcha tabaqalari, ayniqsa yosh avlodning huquqiy bilim saviyasini yuqori darajaga ko‘tarish bilan biz qonun buzilishlari, adolatsizliklar, jinoyatlarning oldini olgan bo‘lamiz. Zero, har bir fuqaro iqtisodiy va siyosiy islohotlar jadal o‘tkazilayotgan hozirgi davrda qayerda ishlamasin, xizmat qilmasin, o‘qimasin, har qadamda huquqiy bilimga ehtiyoj sezishi tayin. Shunday ekan biz yoshlar jamiyatda huquqiy madaniyatni rivojlantirish uchun o‘z hissamizni qo‘shishimiz, eng birinchi navbatda huquqiy qonun va normalarga o‘zimiz amal qilib o‘rnak bo‘lishimiz darkordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Abukarimova G.N. Huquqiy ta’lim huquqiy madaniyatni shakllantirish vositasi sifatida // NamDU ilmiy axborotnomasi, 2020. №2.
2. Davlat va huquq nazariyasi/ Mas’ul muharrir y. f.d.professor H. Boboyev. Dars-lik.- Toshkent. TDYU, 2021- 232 b.
3. Odilqoriyev X. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik.-T.: Adolat, 2018.-528 b.
4. Najimov M.K. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat,- T.: TDYU, 2018.- 66 b.
5. [http:// www.norma.uz](http://www.norma.uz)
6. [http:// www.gov.uz](http://www.gov.uz)